

Т.В. Кушнірова

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

МОТИВ МІСТА В ПОВІСТІ А. ПЛАТОНОВА „ГОРОД ГРАДОВ”

Творчість російського письменника Андрія Платонова довгий час була невідомою широкому загалу читачів, лише наприкінці 1980-х років письменник знову повернувся до своїх шанувальників. Літературознавці всебічно розглядали творчість митця. У полі зору критиків (Л. Шубіна, С. Семенової, Н. Корнієнко, Н. Малигіної та ін.) опинилися проблеми мови, стилю, жанру письменника, але мотивна організація пройшла повз увагу літературознавців. Лише частково до цього питання зверталися С. Семенова, О. Ніколенко, О. Кеба, але всебічного й системного розгляду мотивів на матеріалі прози А. Платонова або окремих його творів у сучасному літературознавстві ще здійснено не було. Тож ми маємо на меті виокремити та простежити еволюцію провідного платоновського мотиву 1920-30-х років – мотиву міста, який і становить об'єкт нашого дослідження.

А. Платонов – син свого часу, який з ентузіазмом прийняв революцію. Він свято вірив, що це початок нового життя, новий крок у „царство сознания”. Письменник активно включився в розбудову нового суспільства, він мріяв перетворити весь світ. Але з середини 1920-х років у житті й творчості Андрія Платонова почався новий складний період. Позбувшись елементів космізму й наївно-романтичної віри у світову революцію, він прагне глибокого осмислення подій у суспільстві. Митець побачив, що політичні форми та засоби управління державою за своєю суттю суперечили уявленням про соціалістичне суспільство, яке марно намагалися побудувати його ранні персонажі. Це викликало в письменника протест, який проглядається ще в прозі початку 1920-х років. Він відчуває, що омріяний соціалізм та надії на нове життя в небезпеці, оскільки в країні почав розквітати бюрократичний апарат, який зводить нанівець благі починання.

У 1923-1926 рр. Андрій Платонов від'їжджає меліоратором до Тамбова. Його сумні передчуття ще більше підтвердилися в цей період. У листах до дружини він пише: „Я уехал, и как будто захлопнулась за мной тяжелая дверь... Как сон прошла совместная жизнь, или я сейчас уснул и мой кошмар – Тамбов... Вновь охватила меня моя прочная тоска, вновь я в „Тамбове”, который в будущем станет для меня каким-нибудь символом, как тяжкий сон в глухую тамбовскую ночь” [7, с.552]; „Здесь дошло до того, что мне делают прямые угрозы... Сегодня было у меня огромное сражение с противниками дела и здравого смысла” [7, с.557]. Цікаво, що вже у приватних листах А. Платонов говорить про Тамбов з певною відстороненістю, починає брати назву міста в лапки. „Тамбов” став для нього узагальненим символом бюрократизму. Від тамбовських вражень бере початок один із мотивів письменника того часу – мотив головного міста, який найповніше виявляється в сатиричній повісті „Город Градов” (1926).

Назва твору являє собою тавтологію: *Градов* утворено від *град* – синоніма російського слова „город”. Аналізуючи етимологію даного слова, М. Бахтін зазначає, що в уяві читача при сприйнятті тексту виникають не чіткі зорові уявлення, а лише випадкові суб’єктивні обривки, із яких важко мати уявлення про цілісність. „Это предоставляется субъективному произволу каждого, произведение не дает нам никаких указаний, необходимых для построения единичного конкретного зрительного представления города; но если так, то художник вообще не имеет дела с предметом, а лишь со словом, в данном случае со словом „град”, не больше” [1, с.51]. У даному випадку назва твору асоціюється з Римом, який нерідко називали „город городов”. У зображенні Платонова місто Градов являє собою символічний образ російської держави, це головне місто, столиця, „стольный город”, який втілює ідеї нової державності.

У „Городе Градов” панує бюрократична система, яка згубно впливає на людину й спотворює саму ідею революції. На вершині цієї системи стоїть градовський виконком, головою якого є Бормотов, ідеолог, котрий обґрунтовує принципи нової системи, – Шмаков та виконавці, яких набагато більше, аніж взагалі потрібно для такого містечка. Фабула твору проста й передбачувана. Московського службовця Івана Федотовича Шмакова направляють для відповідальної адміністративної роботи в губернське місто Градов, де він стикається з численними службовими порушеннями. Шмаков спочатку намагається щось змінити, але потім вростає в місцеве середовище і звикає до Градова. Паралельно Шмаков пише працю „Записки государственного человека”, яка покликана обґрунтувати необхідність бюрократії як основи будівництва соціалістичної держави. Спокійне існування градовських чиновників порушується несподіваною обставиною – рішенням Москви скасувати Градовську губернію. Шмаков бере участь у боротьбі за збереження губернії, але ця боротьба закінчується провалом. Губернію скасовують, а Шмаков стає уповноваженим сільради з ґрунтових доріг. Через рік він помирає „от истощения на большом социально-философском труде”. У зображенні Платонова місто Градов виступає як символічний образ російської держави, що прагне підпорядкувати собі всі сфери індивідуального буття людей, максимально обмежити можливості особистої свободи та самовираження. Герой повісті Шмаков пише у своїй праці: „Я тайно веду свой труд. Но когда-нибудь он сделается мировым юридическим сочинением, а именно: я говорю, чиновник и прочее всякое должностное лицо – это ценнейший агент социалистической истории, это живая шпала под рельсами в социализм” [8, с.281].

Офіційні папери, канцелярська мова сприймаються героями Платонова як джерело вищої мудрості, істини і правди. Градовські урядовці насолоджуються „графами и сроками государственного языка” і, поширюючи письмові документи, надихаються усвідомленням, що вони „множат порядок, гармонию в бессмысленном необразованном мире”. Розгорнуте обґрунтування культу офіційного документа,

канцелярського паперу дає Іван Федотович Шмаков у своїх „Записках”: *„Нам нужно, чтобы человек стал святым и нравственным, потому что иначе ему деться некуда. Всюду должны быть документ и надлежащий общий порядок. Бумага лишь символ жизни, но она и тень истины, а не хамская выдумка чиновника”* [8, с.282].

Характеризуючи канцелярський папір як „тінь істини” (тобто віддзеркалення, проекцію істини), Шмаков додає їй статусу одкровення, священних скрижалей. Істина ж, у розумінні героїв Платонова, полягає в ідеї всесвітньої державності. Шмаков мріє, що його записки зробляться світовим юридичним твором, і перейменовує свій трактат, даючи йому нову промовисту назву „Советизация как начало гармонизации вселенной”. Шмаков називає своїх товаришів по службі трудівниками на ниві всесвітньої державності. Бормотов у промові перед своїми підлеглими заявляє: *„Мне бы царем быть на всемирной территории”* [8, с.293].

Повість Платонова має типологічні зв'язки з творами Салтикова-Щедріна, в яких зображується провінційна Росія з її невіглаством, забобонами й фанатизмом деспотів: *„Героев город не имел, безропотно и единогласно принимая революцию по мировым вопросам. А может и были в Градове герои, только их перевела точная законность и надлежащие мероприятия. Отсюда пошло то, что сколько ни давали денег этой ветхой, расстрепанной бандитами и заросшей лопухами губернии, ничего замечательного не выходило”* [8, с.276].

Навіть назва міста Градов асоціюється зі щедрінським Глуповим, але якщо останній утілює особливу дурість, то перший – символізує бюрократизм, яким просякнуті всі галузі життя. Місто Градов – це типовий закуток Росії, який простягається в усі боки від столиці держави. Просторовий континуум автором не визначається, хоча він традиційний для російської класики, зате час визначений точно – мова йде про післяреволюційну Росію і дія розгортається в один із голодних років: *„Градов от Москвы лежит в пятистах верстах, но революция шла сюда пешим шагом. Древлеотчинная Градовская губерния долго не сдавалась ей: лишь в марте 1918 года установилась советская власть в губгороде, а в уездах – к концу осени”* [8, с.274].

Про те, що наслідування Салтикову-Щедріну було свідомим, свідчать спомини Л. Гумилевського про Платонова, в яких він стверджував, що письменникові найкраще „удавалась литературная критика”, і з усіх він найбільше любив Салтикова-Щедріна [3, с.62]. Стилїстика повісті А. Платонова дуже нагадує твір М. Салтикова-Щедріна. Письменник із самого початку використовує у своєму творі оповідну інтонацію (рос. „сказ”), яка іноді переходить в уїдливо-хвалебну або глузливу для того, щоб підкреслити абсурдність існуючого порядку.

Місто Градов – це своєрідний мікросвіт, що існує за своїми законами. Події відбуваються на грані реальності й фантастики, хоча герої у творі аж надто реальні та й події сприймаються як цілком буденні. Бюрократичний апарат процвітає, починання мешканців міста втратили

здоровий глузд і безрезультатні, а діяльність голови нагадує пародію на деспотичне свавілля й навіженість прожектів глуповських градоначальників. *„Один председатель хотел превратить сухую территорию губернии в море, а хлебопашцев в рыбаков. Другой задумал пробить глубокую дырку в земле, чтобы оттуда жидкое золото наружу вылилось, и техника заставлял меня сыскать для такого дела. А третий все автомобили купал, для того, чтобы подходящую систему для губернии навеки установить”* [8, с.292]. Для підбору інженерів навіть була створена комісія, але на роботу нікого не взяли, оскільки для того, щоб побудувати сільський колодезь, технік повинен був знати всього Карла Маркса. Тому роботи доручили не фахівцям, а це вплинуло на якість роботи: дамби до осені були змиті літніми дощами, а колодезі стояли порожні. Деструктивні мотиви наскрізь пронизують платоновську оповідь, оскільки всі намагання героїв зробити добрий вчинок зводяться нанівець і стають причиною ще більшого занепаду міста.

Свято, організоване на честь двадцятип'ятиліття служби в державних органах, стає кульмінаційним моментом повісті, воно найбільш повно розкриває сутність бюрократиченого суспільства. А.Платонов розкриває підвалини нової ідеології, яка базується на заміні вільного життя цифрами й канцеляризмами: *„– Вот-с, товарищ Обрубаев, – мудро и спокойно улыбнулся Бормотов. – Нет документа, и нет, стало быть, самого факта! А вы говорите – борьба с бюрократизмом! А был бы протокольчик, вы бы нас укатали в какую-нибудь гепею или рекаю! Закон-с, товарищ Обрубаев, закон-с”* [8, с.295]. Герої живуть за законами такого світу, в якому почуття, думки, бажання людей замінені обов'язками, циркулярами та розпорядженнями. У повісті зображується ціле суспільство, де *„времени у человека для так называемой личной жизни не остается – она заменилась государственной и общепольной деятельностью. Государство стало душой”* [8, с.297]. Держава забрала душу в народ, залишивши фізичну оболонку. Душа людини перейшла у відомство держави. Платонов вміщує героїв у світ, де живуть за принципом *„сене життя – державна служба”*. У них немає інших інтересів, і вони трепетно щасливі від ретельного щоденного виконання обов'язків. Мета їхнього життя – все зареєструвати, підписати, підрахувати, попередити від випадкових змін. У цьому виявляється схожість героїв А. Платонова із гоголівськими та чеховськими чиновниками. Але різнить їх одна риса: платоновські герої спираються на досягнення науки і техніки – навіть природу загнали в рамки тарифів і циркулярів.

Дослідник творчості А. Платонова М. Геллер писав: *„Фантастический мир Градова – это реальный мир, в котором утопия стала нормой, а норма – утопией”* [2, с.119]. Існуюча реальність у повісті набрала гротескних форм, градовська утопія досить незвична. У ній майже відсутня фантастика, реальні події чітко вималювані й акцентовані. Описується конкретний час, в якому відбуваються події, але він ніби зупинився у Градові на певний період. Платонов використовує прийом

сарказму, який особливо яскраво виявився в епізоді застілля. Випивши горілки, герої починають розмірковувати над сенсом буття, над правильністю своїх переконань.

У Градовській губернії природний хід речей визнаний неправильним, а невігласи й дурні владарюють. На цій підставі побудований гротеск у повісті. Він охоплює весь твір, відображуючи процес руйнування моральних норм. За Платоновим, Градов – це здійснена мрія чиновників і бюрократів, реалізована утопія, що трансформувала мрію про щастя у спотворену дійсність. Створюючи цей образ, Платонов використовує гіперболу, іронію, сарказм, особливо в описах життя градовців і діяльності їх керівників. Градов – це символ бюрократизму, що став невід’ємною частиною новочасної епохи.

Ідеї трактату Шмакова, як і інших героїв повісті, були близькими письменнику, оскільки втілювали ідеї молодого Платонова, які звучали в його ранніх статтях і оповіданнях (про нормалізованого робітника, про перебудову Всесвіту тощо) [7]. Читаючи повість, відчувається, що канцелярський фанатизм зрозумілий автору. Жоден із його персонажів не зображений зі злобою чи огидою, а швидше з розумінням і співчуттям. Позиція автора – це позиція не стороннього спостерігача, а учасника подій. Платонов ніколи не вважав себе сатириком і не ставив перед собою завдання розвінчувати правління в державі. Уже в 1933 році Платонов писав: „Нет ведь ни одного писателя, имеющего такой подход в тайники души и вещей, как я. Добрая половина моего творчества помогает партии видеть всю плесень некоторых вещей больше, чем РКИ” [6, с.37]. Це слова із його досьє в архіві КДБ, вони супроводжувалися коментарем, в якому оперуповноважений писав: „Платонов пытался опубликовать полностью или отрывками некоторые из этих произведений, убеждая, что опубликование их не только допустимо, но и необходимо в интересах партии” [6, с.37]. Тобто письменника не влаштувала існуюча дійсність, яка мала багато протиріч. Це підтверджується й відсутністю сатиричних персонажів у творах письменника. Але правлячі кола негативно сприйняли його доробок. Наприклад, Г.Литвин-Молотов писав: „Смеха, юмора – нет. Злобы, печали, скуки, уныния полон короб. Озлобленность и отрицание даже возможности хорошего, дельного в таких условиях... Ведь это сатира на все строительство, на весь СССР” [5, с.104]. Попри те, що А. Платонов не викривав, а констатував реальність, читач впевнюється в тому, що оманливою була сама ідея нового суспільства. Тут утопія автора переростає в безжальну антиутопію, яка нещадно розкривалася письменником. Томас Лангерак у своїй праці „Андрей Платонов в 1926 году” стверджував: „Намерения писателя зачастую противоречили результатам его работы” [4, с.211].

Отже, „Город Градов” – це символ російської держави, існування якої обумовлене загальноприйнятими на той час законами, коли держава претендує на роль вищої цінності в житті людини, але перетворюється із захисника на її ката. У даній повісті особливо гучно звучить виокремлений

нами мотив великого міста, який певною мірою трансформується в наступних творах письменника. У пізній творчості митця окреслений мотив, переростаючи в мотив будівництва „загальнопролетарського будинку”, набирає більш різких деструктивних рис і стає наскрізним символом насильства й тотальної заорганізованості суспільства.

1. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Худ. лит., 1975. – 500 с.
2. *Геллер М.* Андрей Платонов в поисках счастья. – Paris: YMKA-PRESS, 1982. – 404 с.
3. *Гумилевский Л.* Судьба и жизнь // А. Платонов: Воспоминания современников: Материалы к биографии. – М.: Современный писатель, 1994. – С.52-73.
4. *Лангерак Т.* А. Платонов в 1926 г. // А.П. Платонов: Мир творчества. – М.: Современный писатель, 1994. – С.193-211.
5. „Меня убьет прямое попадание по башке”: Материалы к творч.биографии Андрея Платонова. 1927-1932 годы / Публ. Н.А. Платоновой; Подгот.текста и очерк тв-ва Н.В. Корниенко // Новый мир. – 1993. – № 4. – С.89-121.
6. *Платонов А.* Технический роман / Вступ. ст. В.Шенталинского. – М., 1991. – 44 с.
7. *Платонов А.П.* Государственный житель: Проза, ранние сочинения, письма / Сост. М.А. Платоновой; Предисл. В.А. Чалмаева. – Минск: Маст. лыт., 1990. – 702 с.
8. *Платонов А.П.* Избранные произведения: В 2-х т. – Т.1: Рассказы 1921-1934. Повести. – М.: Худ. лит., 1978. – 542 с.

Summary

A. Platonov's story "Gradov City" is interpreted as a symbol of Russia. The motif of a big city is transformed in other works of this author into the image of construction of "all – proletarian house", destructive in its nature and symbolic as to the meaning of oppression and totally organized society.

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2005